

”De var redde for å gjøre vondt verre”

Bearbeiding av barns sorgreaksjoner med utgangspunkt i
bildeboka som kommunikasjonsmiddel

av

Janne Lindgaard

Kandidatnummer

914

Bacheloroppgave

Estetisk linje

Veiledere:

Irene Haslund

Eva Stai Brønstad

Innhold

1.0 Innledning	3
1.1 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling	3
2.0 Metode	5
2.1 Informantene.....	5
2.2 Fordeler og svakheter ved valg av metode	6
2.3 Subjektivitet og forståelseshorisont.....	7
2.4 Gjennomføring av metode	7
2.5 Forskningsetikk.....	8
3.0 Teori	9
3.1 Teoretikere.....	9
3.2 Historisk perspektiv	10
3.3 Sorg.....	11
3.4 Døden som noe endelig	12
3.5 Sorgreaksjoner og tiltak	13
3.6 Bildeboka som kunstprodukt	14
3.6.1 Bildeboka.....	15
3.7 Kommunikasjon.....	16
4.0 Drøfting av funn og resultater	19
4.1 Innledning.....	19
4.2 Sorg.....	20
4.3 Døden som samtaleemne	21
4.4 Barns utvikling og konkretisering.....	23
4.5 Samtalebilder	24
4.6 Bildeboka som kommunikasjonsmedium og kunstprodukt.....	26
5.0 Oppsummering og avslutning	30
6.0 Litteraturliste	32

1.0 Innledning

”Mange studenter opplever noe i praksis som berører eller opprører dem og som de gjerne vil vite mer om, eller forstå bedre. Det kan være tema for en oppgave.” (Dalland, s. 124, 2012)

Temaet for oppgaven min er barn i sorg, med fokus på hvordan det er å anvende bildebøker i barns sorgbearbeiding i barnehagen. Jeg har valgt dette temaet for jeg ønsker å øke min egen og andres kompetanse på hvordan vi møter barn i sorg. Dette området kan være så stort at vår kompetanse i barnehagen ikke strekker til. Det er da viktig at barnehagen kan henvise videre til hjelpeapparater som tar seg av det terapeutiske arbeidet. Derfor vil min oppgave omhandle blant annet tiden etter et nært tap, sorgreaksjoner, og hvilken betydning bildebøker kan ha i en *voksen-barn* kommunikasjon, særlig med et barn i en bearbeidelse.

Som intervjuer trakk jeg ut et utdrag i fra hennes egen oppgave, som jeg syntes var interessant og ikke minst viktig; Samboeren opplevde at kriseteamet på hjemplassen kom raskt til for å løse de daglige utfordringene, men at det var ingen som tok tak i barnas sorg over tapet av faren. Da hun etterspurte dette var begrunnelsen den at de ikke hadde særlig mye kompetanse på dette med barn i sorg og at de var redde for å gjøre vondt verre. Hun måtte derfor takle sin egen sorg samt barnas helt alene uten hjelp fra det offentlige hjelpeapparatet. (*”Når barn mister noen de er glad i”*, 2012, s.4, Helsesøster, 2013).

1.1 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling

I oppgavens oppstart formulerte jeg en mulig problemstilling til *”Hvordan vi kan anvende bildeboka i barns sorgbearbeiding i barnehagen?”*. Utover i oppgaven bevegde jeg meg mer vekk i fra ordet *å anvende*, og mer mot ord som *betydning* og hva det kan gjøre for vår *kommunikasjon* som samtalepartner med barn i barnehagen. Da min interesse bevegde seg mer i denne retningen. Derfor ble mitt nye utgangspunkt:

”Hvilken betydning bildeboka kan ha som kommunikasjonsmiddel i barns sorgbearbeiding i barnehagen?”

I denne oppgaven har jeg tatt for meg tre intervjuer med ulike fagpersoner, med den intensjon om at de skal kunne bidra til å underbygge den teorien jeg støttet meg til i oppgaven. I forhold til temaet barn i sorg har jeg innsnevret oppgaven til å omhandle et nært tap, da barn i sorg er et enormt tema og sorgreaksjoner kan fremkalles av alle slags former for atskillelser. Videre har jeg tatt for meg bildeboka for barn og hvilken betydning barnelitteraturen kan ha for vår

kommunikasjon som voksen i møtet med barnet, særlig i en bearbeidelsesprosess. Jeg tatt for meg hvordan vi i barnehagen kan arbeide for enkeltbarnet og forberede oss på hendelser som livstruende sykdom og død i nær familie. Der ei nyorientering og det å komme seg tilbake til å finne en mening med, og å leve med hva som har hendt, står i fokus. Hensikten med denne rapporten er å bevisstgjøre personalet i barnehagen på hvordan dette kan gjennomføres og for at vi skal ha en forståelse for hva som skjer og hvordan et barn opplever sorg. Dette for å heve kompetansen på området, slik at barnehagen er forberedt når en krise rammer et barn eller nærmeste pårørende.

Temaet krever kunnskapsutvikling og refleksjon på tvers av fagdisipliner og forskningstradisjoner. Feltet om barn som pårørende berører mange tema og perspektiv på ulike nivå (eksempelvis genetikk, intrapsyriske prosesser, familiesamspill, kunnskap om nettverk og sosial støtte, sosial- og helselovgivning, helsepolitikk, medborgerskap, sosial deltakelse, med mer). (Haugland, Ytterhus & Dyregrov, s. 10, 2012).

Med dette ønsker jeg å vise til min forståelse for størrelsen av emnet og min problemstilling.

2.0 Metode

Først av alt vil jeg åpne dette kapitlet med å definere hva en metode kan være. ”*En metode er en fremgangsmåte, et middel til å løse problemer og komme frem til ny kunnskap. Et hvilket som helst middel som tjener formålet, hører med i arsenalet av metoder.*” (Dalland, 2012, s.110). Min undersøkelse baserer seg på en kvalitativ studie der jeg foretar en faglig fordypning i litteratur. Det vil si at jeg fordyper meg i relevant teori som omhandler mitt emne. Videre har jeg tatt sikte på en kvalitativ tilnærming der jeg ønsker å fange opp mine informanternes erfaringer, meninger og opplevelser om temaet barns sorgbearbeiding og bildebøkens betydning. Hadde jeg valgt en kvantitativ metode måtte jeg ifølge Dalland (2012), hatt målbare enheter jeg kunne ha sammenlignet med, for så og ført en statistikk over mine funn. Grunnet oppgavens størrelse har jeg valgt dette bort, og skal ikke teste noe. Jeg vil ha på banen erfaringer og finne ut hvordan jeg kan få tilgang på disse erfaringene.

Etter å ha vurdert hva jeg ville undersøke, kom jeg frem til en metode som Thagaard (2011) beskriver. En analyse av en fortelling fra intervjuene jeg gjennomfører, der jeg tar utgangspunkt i en fortolkning av et plott jeg trekker ut. Holmsen (2011) skriver at *narrare* er latin og betyr å *fortelle*, begrepet kan brukes om en *fortalt historie*, der det er en relasjon mellom den som forteller og den som lytter. Denne historien oppstår i rommet mellom fortelleren og mottakeren, der den som forteller sin historie, sier noe om sine egne erfaringer, opplevelser og sosiale identitet. Her kan mottakeren bestemme hvordan den skal fortolkes og forstå den fortalte historien på sin egen måte. Ut ifra det Holmsen (ibid.) skriver, kan jeg kalle min metode for en narrativ fortolkning av informantenes intervju. Jeg har valgt meg ut deler av intervjuene som jeg finner relevant, for å understøtte teksten min. Jeg skal vise til viktige hendelser, vurderinger og konklusjoner mine informanter gir meg. Denne type metode er å gjenfortelle et plott i en fortelling. Jeg har valgt å bruke kvalitativt intervju som en hovedmetode for min undersøkelse. Deretter vil jeg bruke den faglige fordypningen som en støtte opp mot funnene fra intervjuene.

2.1 Informantene

Jeg har vært bevisst på mitt utvalg av informanter, da jeg har hatt ett ønske om å høste inn flest mulige erfaringer fra ulike ståsted. Derfor var det naturlig å høre meg rundt hos fagfolk som

har hatt et forhold til mitt tema, på hver sin måte. Mitt utvalg av informanter ble derfor en illustratør og barnebokforfatter som skriver barnebøker med filosofisk og emosjonelle temaer, ei helsesøster som skrev hovedoppgave om barn i sorg på sin videreutdanning og en førsteamanuensis i norskfaget. Dette *strategiske utvalget* av informanter har gitt meg erfaringer som kan gi meg tyngde i min tekst, der de både støtter og kritiserer den faglitteraturen jeg støtter meg til skriver Dalland (2012). Mine informanter vil jeg betegne som *Helsesøster*, *Barnebokforfatter/illustratør* og *Førsteamanuensis i Norsk* i den løpende teksten i *drøfting av funn og resultater*, se kapitel 4.0.

2.2 Fordeler og svakheter ved valg av metode

I en kvalitativ undersøkelse er det innholdet i intervjuet som er grunnleggende, ikke nødvendigvis antall informanter som brukes for å tallfeste ulike empiriske funn, som videre kan brukes til generalisering. Med generalisering mener jeg å finne en normal, som går igjen i de empiriske funnene. Intervju har vært en bra metode for meg, da jeg med både Helsesøster og Førsteamanuensis i Norsk hadde en åpen samtale om emnene. Dette gav meg muligheten til å fylle på med oppfølgingsspørsmål i forhold til hva jeg ønsket å vite mer om, og det å holde samtalen innenfor temaet. Intervjuet hadde nok blitt helt annerledes dersom jeg hadde fulgt spørsmålene mine punktvis og i rekkefølge. Kanskje samtalen også hadde blitt mer lukket? En åpen samtale om temaet gav mine informanter muligheter til å snakke fritt om sine erfaringer og fortelle om sin faglige innsikt i deres felt. Slik Dalland (2012) beskriver det *ustrukturerte intervjuet*.

Til tross for at intervju er en god metode, kan den også ha sine svakheter. Først og fremst meg selv som førstegangsintervjuer, her var det å forberede gode nok spørsmål som la grunnlag til å *tyne* ut mest mulige informasjon, vrient. Som intervjuer er det en prøvelse å holde egne synspunkt og oppfatninger tilbake. Dette i forhold til mitt eget kroppsspråk og det å være helt nøytral. Det er viktig at mitt syn ikke skal fremmes under intervjuet, det er informantens arena. Legger jeg en føring for hva jeg forventer kan informanten bli påvirket og svare det de tror jeg ønsker å høre. I ett intervju er det viktigste å la informanten få fortelle sitt, der jeg som intervjuer viser interesse og lytter til det som blir sagt, slik at informanten blir anerkjent for det som blir sagt og at jeg kan stille oppfølgingsspørsmål om det er nødvendig. Ved å bruke en slik metode er jeg avhengig av at mine informanter godkjenner min fortolkning. Det vil si at jeg fortolker intervjuene og videresender dem til informantene mine. En slik fortolkning

åpner opp for å legge til og ta bort viktige punkt som kan ha blitt oversett eller feiltolket. Fortolkningen blir legitim og informanten kan stå inne for det som er blitt sagt. Dette har jeg valgt bevisst, for å få ut essensen i intervjuet, i stedet for transkribering.

2.3 Subjektivitet og forståelseshorisont

Saklig og upartisk er andre ord for det å være objektiv. Objektiv kan forstås som en motsetning til det å være subjektiv, som er personlig og individuell oppfatning av et fenomen forklare Dalland (2012). I en kvalitativ undersøkelse innebærer det at jeg er subjektiv som menneske, med de forutsetningene jeg har, med personlige oppfatninger som kan dominere. Derfor er det særs viktig at jeg er klar over dette før jeg skal tolke empiri jeg innhenter. Jeg bruker intervju og narrativ fortolkning som metode for å innhente erfaringer og innsikt i fra mine informanter. Dersom en annen forsker skulle gjort det samme som meg, hadde ikke vår empiri blitt den samme. Dette lar seg ikke gjøre med den metoden jeg har valgt, siden resultatene er avhengig av ”øyne som ser og ører som hører”. (Dalland, 2012, s.117). Dette til tross for at det mest ideale i forskning, er at en annen forsker skal kunne gjøre samme opplegg og kunne legge frem de samme dataene som jeg har innhentet.

2.4 Gjennomføring av metode

Å utforme problemstillingen min tok litt tid, da jeg har valgt meg et emne som er stort som et hav og vidt som et fjell. I innledningen, (se kapitel 1.0) beskrev jeg hvordan problemstillingen ble utformet. I forhold til den første, var utgangspunktet å gå for en bildebok analyse av bildebøker som omhandlet barn i sorg, men jeg kom frem til at jeg ikke hadde fått særlig mer innsikt om temaet ved å analysere noe som allerede var blitt skrevet om. Derfor ønsket jeg å intervju fagpersoner som kunne belyse temaet. Her foregikk det en *drodling* med medstudenter for å finne spørsmål som kunne gi meg gode svar og innsikt i mine informanters erfaringer. Jeg laget et informasjonsskriv, som inneholdt informasjon om undersøkelsen min og temaet. Vedlagt lå en intervjuguide, med ulike spørsmål rettet mot informantenes fagområde. Intervjuet med *Barnebokforfatter/illustratør* foregikk over mail, der han gav meg tillatelse til å sitere han direkte i teksten min. Dalland (2012) skriver at det å skrive en intervjuguide kan legge føringer for hvordan informanten opptrer i intervjuet. Der

informanten har tid til å forberede svar som vedkommende tror jeg forventer å høre under intervjuet. Dersom spørsmålene i intervjuguiden er gjennomarbeidet og vurdert opp mot mitt tema og problemstilling, kan det åpne opp en arena for en åpen samtale med fokus på mitt tema, enn en vanlig spørreundersøkelse. Å gi informantene en mulighet til å være mest mulig forberedt ved å gi dem en intervjuguide, gav meg utfyllende svar. Å være observant i forhold at det å stille ledende spørsmål kan være uheldig, var bevisst, siden jeg var ute etter informantenes erfaringer og holdninger. Å ha en intervjuform med åpne spørsmål kan være krevende og man er avhengig av at informantene er villige til å dele sine erfaringer skriver Dalen (ibid.).

Under hele prosessen har jeg hatt en god kommunikasjon med mine informanter, dette gav meg litt tryggere rammer for å begi meg ut som uerfaren intervjuer på et tema som er stort i omfang. I hele skriveprosessen og før intervjurundene gravde jeg meg ned i teori om emnet, slik at jeg kunne være forberedt på oppfølgingsspørsmål under intervjuet. Slik som Johannessen m.fl. (2010) beskriver intervjuguiden med retningslinjer for spørsmål og oppfølgingsspørsmål som en strukturert måte, vil jeg kalle min intervjuguide *delvis strukturert*, siden jeg ønsket en åpen samtale, men likevel gav jeg intervjuguiden til informantene på forhånd slik at de kunne forberede noen tanker rundt emnet.

2.5 Forskningsetikk

Forskningsetikk er ifølge Dalland (2012), et område av etikken, hvor planlegging, gjennomføring og rapportering er av stor betydning. Dette vil si at dersom en undersøkelse skal være troverdig, så må man ivareta personvernet. Likeledes innformere informantene om dette, slik at de kan dele sine erfaringer og opplevelser, med den visshet om at den innsamlede dataen ikke blir misbrukt. Her har jeg informert mine informanter om at jeg skal slette alt av råmateriale (*lydopptak*), når jeg har fortolket intervjuene mine og mottatt godkjenning, uten videre lagring. Dalland (ibid.) skriver videre at det å være trygg på at all data blir brukt hensiktsmessig kan være en forutsetning for at de ønsker å stille som informanter, også for og nå frem til dybden i erfaringene deres, i en situasjon der vi tilstreber mest mulig åpenhet skriver Dalland (ibid.).

3.0 Teori

I denne delen har jeg tatt for meg ulike teoretikere som kan hjelpe meg å belyse min problemstilling;

”Hvilken betydning bildeboka kan ha som kommunikasjonsmiddel i barns sorgbearbeiding i barnehagen?”

3.1 Teoretikere

Jeg har benyttet meg av ulike teoretikere som tar for seg temaet krise og traume, på hver sin måte. Noen har barn som hovedemne, mens andre viser til mer praktiske handlingsmetoder. Simonnes (1995) og Bugge (2008) har skrevet bøker om barn i sorg og krise og hvordan det er for barn å være pårørende. Simmones (1995) har basert seg på en mer historisk bok der han tar opp barns behov, utvikling og rettigheter i forhold til hvordan det var før. Skants (2008) tar for seg praktisk oppfølgingsarbeid basert på et psykososialt støttearbeid. Videre bruker jeg Dyregrov (2010) og Sjøvik (2007) som begge tar for seg barn og traumer, der de legger frem ulike metoder for å dempe traumevirkninger, samtidig som de viser til det generelle om barns sorg og krisesituasjoner. Eide og Skorstad.(2008) har beskrevet det etiske og moralske ansvaret vi har i møtet med andre mennesker. Holmsen (2011) tar for seg hvordan barn bedre kan klare å formidle hvordan de har det, særlig gjennom lek og tegninger. Hun beskriver at det å ta utgangspunkt i bøker med samtalebilder og tegninger er noe vi som fagpersoner og foreldre må trø varsomt med. Vi skal ikke drive med terapi, men bruke det som en nyttig og konstruktiv måte å kommunisere med barn på. Dette er en bok som baserer seg generelt om en samtalebok, *der en mus er avbildet i ulike livssituasjoner*. Jeg har valgt å se bort i fra dette og fokusere på hvordan hun beskriver betydningen av bilder og hvordan den *støttende samtalen* kan legge til rette for og åpne opp en god kommunikasjon med barnet. Øvereide (2009) tar for seg viktigheten av å møte barnet som har særlige utfordringer i livet sitt, gjennom samtaler der barnet blir møtt på en respektfull og støttende måte. Han har basert boken sin som en støtte for fagfolk innen helsevern, barnevern, skole og jus. Her har jeg bare trukket ut det som har vært relevant i forhold til min tekst. Jeg har også benyttet meg av Ramsfjell og Sagberg (2012), der jeg har valgt meg ut to artikler. Den ene fokuserer hvordan fortellinger virker inn på barns forståelse av livet og hvordan litteratur har betydning for barns tolkning av sin egen

tilværelse. Den andre artikkelen handler om møtet med sykdom og død, der det drøftes hvordan barn og voksne sammen kan forholde seg til barns møte med døden. Birkeland, Risa & Vold (2005) har tatt for seg et historisk perspektiv av norsk barnelitteratur, der jeg har fokusert på deres beretninger om bildeboka og norske illustratører. Både Østberg (2005) og Samuelsen (2003) tar for seg hva kunst er, og hvordan vi skal formidle kunst for barnet, de presenterer voksne som kulturbærere og formidlere. Samuelsen (2003) beskriver også hva vi kan forstå utifra et kunstbilde. Mjør, Birkeland & Risa (2006) tar for seg viktigheten av bildebøker for barn, der de viser til komposisjonen og forholdene tekst og bilde. Jeg har også brukt Kunnskapsdepartementet (2011) som tar for seg retningslinjer, verdigrunnlag, innhold og oppgaver i barnehagen.

3.2 Historisk perspektiv

Før i tiden ble barn gjerne holdt utenfor og utelatt informasjon om alvorlige hendelser, de voksne ville ikke at barnet skulle få problemer i forhold til dødsfall, men i stedet glemme hva som hadde skjedd. Rituelle begivenheter som begravelse og hvorfor de voksne var trist ble ikke snakket om. Til tross for dette vet vi at det å skjermes barnet i fra den reelle fakta kan skade barnet, skriver Dyregrov (2010). Dette er noe vi kan kjenne igjen i litteraturen som ble laget for barn, der skåning av barnet fra den reelle virkeligheten var et faktum. Ramsfjell & Sagberg (2012) hevder at det er fordi barnet idag har fått en større myndighet, kompetanse og selvstendighet, som gir det muligheten til å undre over hvordan ulike problem kan løses, uten den samme entydige løsningen som ble presentert for barn før 1970-tallet. Da vokste barnelitteraturdebatten frem om at barnet har rett til å vite, fremfor det å skåne barnet fra virkeligheten. Litteraturen for barn har åpnet seg til å vise en mer realistisk side, der det emosjonelle og psykologiske trekkes frem. *"Barn tolker og mestrer livet i møtet med fortellinger, opplevelser, kriser, konflikter og ulike former for kunnskap. Livstolkning og livsmestring kan også forstås som en prosess der tro, moral og kultur skapes og utvikles."* (Ramsfjell og Sagberg, 2012, s. 4).

For å mestre, må man forstå, og det er da man kan finne seg til rette i den tilværelsen man er i, en livstolkning. *"Livstolkning er en nøytral tankeprosess"*. (Ramsfjell og Sagberg, 2012, s 3). Med livstolkning mener jeg hvordan vi tar inn over oss alt vi erfarer og setter det sammen i en meningskapende kontekst.

Men dette som en forutsetning, vil jeg ta fatt i begrepet sorg:

3.3 Sorg

Kort oppsummert kan sorg defineres som en ubehagelig og sterk følelse av savn etter å ha mistet en person eller en ting som man er svært knyttet til. Disse følelsene er psykologiske prosesser som settes i gang ved tap av en elsket person som man videre gir slipp på skriver Simonnes (1995). Sjøvik (2007) skriver at barn opplever sorg og krise i forhold til mange hendelser i livet, gjerne gjennom ulike atskillelser. Her er det viktig at personalet i en barnehage har innsikt i de ulike sorg- og krisesituasjonene et barn kan oppleve og hvordan barnet kan reagere. Det finnes ikke noe fasitsvar på hvordan barn sørger, dette foregår ulikt, på lik linje som oss voksne. Det viktige ett personale i en barnehage kan gjøre for barnet er å møte det med trygghet og omsorg, der de får anledning og muligheter til å bearbeide de vonde opplevelsene sine (ibid.). Begrepene sorg og krise kan være vanskelig å skille ifra hverandre. Sorg og sorgreaksjoner brukes som oftest i sammenheng ved ett nært tap. Krise kan innebære liknende reaksjoner som ved sorg, i grunn en hvilken som helst vanskelig livssituasjon for et barn, kan utløse reaksjoner som må bli ansett som en krise skriver Sjøvik (ibid.). Alder, intellektuelt- og følelsesmessig utviklingsnivå og tidligere erfaringer har mye å si når det kommer til hvordan et barns sorgprosess utvikler seg. Sorg er en sammensatt mengde av ulike, men *normale* følelser som kommer til uttrykk når et barn opplever et tap av en omsorgsperson skriver Skants (2008). Barn reagerer som oss voksne helt ulikt, og har hver vår måte å uttrykke vår sorg på. Barnehagen kan være godt forberedt på slike situasjoner slik at vi kan håndtere en krise og redusere virkningen av hendelser som ikke er ønsket og gjenopprette en normalsituasjon. Normalsituasjon kan forstås på den måten at man kommer tilbake til hverdagslige rutinger og har trygge rammer rundt seg. (Sjøvik, 2007).

När man ger sig i kast med att försöka lära känna barns tankevärld bör man därför vara öppen för såväl barns tillkorta kommanden som deras speciella kompetenser och personlige uttryck. Man bör tillåta sig se både det ljusa och det mörka, det lustfyllda och det obehagliga. Först då erkänner vi barnen fullt ut som våra medmänniskor (Hartmann og Thorstenson, (red.) 2007, s. 14).

Livstolkning er en nøytral tankeprosess, der det handler om å forstå for å mestre som gjør at vi kan finne oss til rette. Barns oppfatning av virkeligheten formes i vekselvirkning med fortelling og fortellinger. Å tolke og å mestre livet omfatter også møtet med sykdom og død skriver Ramsfjell og Sagberg (2012). Det er ikke en ensidig prosess å forholde seg til barnets

møte med døden. I møtet med barns sorg må den voksne være seg selv bevisst på sine egne erfaringer, sin tolkning av livet slik at de kan være barnas medvandrere. I sorg og krise møtes den voksne og barnet forklarer Ramsfjell og Sagberg (ibid.).

Når sykdom og død rammer en familie, kan foreldre/foresatte til barnet, være til dels satt ut av spill og ikke ha overskudd til å være tilstede for ungene sine, det er i en slik situasjon det kreves av oss som omsorgspersoner at vi er der for barnet og er oppmerksomme. Barnet kan trenge mer omsorg og støtte enn vanlig, og foreldrene kan gjerne ha mindre å gi og kan selv trenge hjelp og støtte. Slik Ramsfjell og Sagberg (2012) skriver, kan det i denne situasjonen være uvurderlig til hjelp med ei tante, en førskolelærer eller andre som barnet har tillit til. Ved å støtte foreldre til å ta seg av barnet eller praktiske gjøremål kan vi hjelpe barnet. Det er viktig at rollene ikke snus, slik at barnet påtar seg altfor mye ansvar som det ikke skal ha. Dette kan skje noen ganger dersom omsorgspersoner rundt barnet ikke er oppmerksomme.

3.4 Døden som noe endelig

Mange foreldre ønsker det beste for barna sine og ønsker i noen tilfeller å skåne barna for hva som skal skje med mamma eller pappa. Det kan også være smertefullt og vanskelig å formidle til barna at noen kommer til å dø, eller har dødd. Her er det viktig at vi som besitter faglig kunnskap om barn, kan informere foreldre om at det å holde barnet utenfor og ikke snakke om hva som skal skje, eller har skjedd kan ofte være verre enn virkeligheten. Og barn kan ofte fornemme når foreldrene ikke forteller hele sannheten, dette kan sette i gang en fantasi som kan være usunn for barnet. Her skriver Ramsfjell og Sagberg (2012) at de på bakgrunn av erfaring og fagkunnskap tenker at det beste er åpenhet for barnet.

Barn i førskolealder kan ha vanskelig for å forstå at døden er endelig. Noen barn regrederer i adferden sin for å få mer oppmerksomhet og omsorg. Mange barn kan i ettertid fortelle at det var viktig for dem at noen kom og spurte dem om de hadde det bra, selv om de ikke åpnet seg umiddelbart. I barnehagenfor er det genuint viktig at vi er klar over at sinne, tristhet, uro og utagering m.m. er alle sorgreaksjoner. Ved et tap har barnets personlighet og tidligere erfaringer en betydning for både forståelse, opplevelse og mestring av situasjonen. (Ramsfjell og Sagberg, 2012).

3.5 Sorgreaksjoner og tiltak

Selv om barn har sine egne sorgreaksjoner, vil disse bære preg av hvor de befinner seg i utviklingsnivå. Barn under tre år har ikke et forhold til selve døden og hva den innebærer, men kan reagere på atskillelsen, der de er redde for å være alene. Deres tidsforståelse er liten og selv en kort avskillelse kan være vanskelig. Barn i tre til seksårsalderen har heller ikke en forståelse for at døden er endelig. Denne forståelsen vil komme i fra seks- til niårsalderen, der de skjønner at de selv vil komme til å dø engang og at døden er permanent skriver Sjøvik (2007). En forståelse for hva døden er vil utvikles parallelt med barnets tankemessige modning. Sorgreaksjonene vil bære preg av om barnet har forstått om døden er endelig eller ikke skriver Dyregrov (2006), videre sier han at de umiddelbare reaksjonene ved et nært tap kan være alt fra sjokk og vantro til og ikke reagere i det hele tatt. Noe som kan prege oss voksne, da vi kan ha gitte forventninger til at barnet skal reagere med gråt eller vise sterke følelser. Dette er for barn som med voksne en helt normal sorgreaksjon, likevel en stor kontrast i forhold til den utrøstelige. Iversen (2004) skriver at det er en del av vårt liv som menneske å oppleve kriser og sorg, det er her det er viktig at voksne kan bistå barn til å forstå, akseptere og bearbeide det som skjer. Når en krise rammer et barn er det viktig at vi allerede har en kunnskap om typiske trekk ved sorg og krise. Jewett (2004) beskriver sorgen inn i tre faser som hun kaller for "*umiddelbar sorg*", "*intens sorg*" og "*avtagende sorg*". Disse tre fasene er ikke retningsorientert og man kan bevege seg både frem og tilbake uavhengig av hverandre. Den første fasen kan gjenkjennes som sjokket, likegyldighet og fornektelse. Den intense sorgfasen baserer seg på lengsel og savnet av den avdøde. I den tredje fasen integreres tapet og sorget. Jewett (ibid.) skriver videre at det er i denne fasen man kan legge merke til om sorgen har blitt integrert på en *fruktbar måte*.

Barn merker fort at noe er galt og går ofte alene med bekymringene. Barn trenger voksne som ser og lytter slik at de kan komme fram med det de egentlig tenker på. Døden er et begrep som det er vanskelig å definere, også for barn. Det er viktig å være konkret, der vi unnlater å bruke metaforer som gjør det vanskeligere for barn å forstå skriver Ramsfjell og Sagberg (2012). Noen tiltak som på en god måte kan hjelpe, er å ivareta barnet der vi skaper rolige og trygge omgivelser. Fysisk nærhet, eller et fang å sitte på er noe et barn kan trenge. Ha samtaler med barnet der det får fortelle hva som har skjedd, forutsetning her er at barnet ønsker å snakke om hendelsen. Videre er det viktig at vi legger til rette for en arena som inviterer til åpenhet og direkte med familien, skriver Dyregrov (2010).

Øvereide (2009) er ingen unntak, der han forklarer at det å samtale med barn blir unngått av voksne, siden samtalen kan oppfattes som krevende og vanskelig. I den grad det blir snakket om, så blir det ikke fulgt opp med nye samtaler og sammenhengen blir avbrutt, dette kan gjøre at barnets forståelse av situasjonen blir mangelfull. Øvereide (2009) skriver at når det gjelder små barn kan det være nyttig å bruke andre måter å formidle ting på i en samtale, som tegning, modellering eller rollespill. Dersom barnet er begrepsfattig kan dette gi barnet en bredere uttrykksform. Han tar videre for seg den støttende samtalen, som i all hovedsak baserer seg på barnets medopplevelse og trygger en situasjon som er vond og krevende. En slik samtale skal forberede, støtte og bekrefte barnets forståelse av hendelsen. En slik støttende samtale vil forekomme i her- og nå situasjoner, derfor er det viktig at de som har det konkrete omsorgsarbeidet med barnet det gjelder, tar den oppfordringen. Dette gjelder både foresatte, lærere og i denne sammenhengen personalet i barnehagen, slik at barnet får en genuin opplevelse at det blir respektert for sine opplevelser og reaksjoner. Planlagte prosesser utføres av personer med særlig erfaring fra slikt arbeid. *"Vi lytter og tar imot dets emosjonelle reaksjoner, og slik gir vi opplevelsene og reaksjonene et trygt sosialt rom å utspille seg i. Barnets opplevelser blir da mer sammenhengende, og reaksjonene blir mer håndterlig for barnet og omgivelsene."* (Øvereide, 2009, s. 181).

3.6 Bildeboka som kunstprodukt

Først vil jeg presentere bildeboka som et kunstprodukt. Gjennom å betrakte et kunstbilde kan vi finne en mening eller ett budskap, som forteller oss noe skriver Samuelsen (2003). I et bilde vil det være noe som griper oss, i form av ulike elementer eller detaljer. Der det visuelle uttrykket kan gi oss en helhetlig oppfatning av vår livsforståelse. Videre påpeker hun viktigheten av at det å tolke et bilde alltid vil være avhengig av personlighet, holdninger, erfaringer og oppfatninger til den enkelte. Det vil derfor være slik at to personer som tolker samme bilde vil ha ulik opplevelse av det. *"Kunst er erkendelse og dermed en kilde til de dimensioner af livet, videnskaben endnu ikke har til at udtrykke."* (Østberg, 2005, s.14).

Mjør, Birkeland & Risa (2006) definerer bildeboka som en bok med ett eller flere bilder på sidene. Her kommer det frem bildeboka inneholder en tematisk og dramaturgisk helhet gjennom hele boka. Den har gjerne to fortellermåter, den visuelle og den verbale som utgjør en samlet opplevelse og helhet i fortellingen. Bildeboka blir sammenlignet med andre

kunstformer, som kombinerer uttryksformer, som musikk og film. (ibid.). *"Kunst vil gi oss en erkjennelse av allmenne, grunnleggende trekk ved vår virkelighet, den kan si oss noe om Kjærligheten, Sorgen, Vemodet, Menneskets ensomhet, Naturens skjønnhet osv."* (Paulsen, 2007, s.67). En erkjennelse for oss kan være at gjennom å trekke logiske og analytiske slutninger når vi studerer ett kunstnerisk medium, kan gi oss ny innsikt, opplevelser og forståelse for omverdenen skrive Paulsen (2007). Disse opplevelsene kan settes i kontekst med vårt eget liv, der vi trekker sammenhenger med det vi beskuer og vår livsoppfatning. En forståelse som kan gi mening, i forhold til hver enkelts forutsetninger.

Det er denne opplevelsen av noe følelsesmessig viktig som ikke helt lar seg fange i ord, som kan kalles en estetisk opplevelse. Opplevelsen får vi gjennom sansene, vi kjenner et følelsesmessig velbehag eller ubehag ved opplevelsen. Vi blir *"rørt"* i våre følelser, kanskje til og med opprørt. (Paulsen, 2007, s.14).

Samuelsen (2003) definerer det greske *"aithesis"* som på norsk er estetikk og betyr det å sanse. Paulsen (2007) definerer ordet estetikk som den kunnskapen vi får *gjennom* våre sanser. *"... den estetiske opplevelsen som det vi har i de sjeldne øyeblikkene da vi er hensatt i en særlig sinnstilstand hvor hele vår oppmerksomhet, hele vår bevissthet, er konsentrert om et billedkunstverk."* (Samuelsen, 2003, s.33).

3.6.1 Bildeboka

Bildebokas tilstedeværelse har utvidet seg de siste 30 årene. Som boktype representerer den et møte mellom to selvstendige kunstformer. Den ene er bilde og den andre er ord. To kunstformer som utfyller hverandre på ulike måter og grad. Illustrasjonene har en viktig del av fortellingen, selv om de kan ha en ulik funksjon i forhold til teksten. (Birkeland, Risa & Vold, 2005).

I dag er det stadig flere bildebøker som tar for seg eksistensielle livsspørsmål og konflikter som gir barnets tanker og verdensforståelse, en mulighet til å stå for forståelsen av boka. Ved å bruke ekspresjonistiske virkemidler som å fremheve følelser kan bildebøker skildre ensomhet og sorg uten særlige detaljer, skriver de videre. Birkeland, Risa & Vold (ibid.) skriver at Svein Nyhus, som er en norsk illustratør og barnebokforfatter er opptatt av den ytre og den indre sannheten i sine illustrasjoner, der han baserer seg på barnets tanker og

forestillingsverden, gjerne i form av forsterkede uttrykk og symbolske detaljer. Gjennom hans karikering av kroppspråk og mimikk i sine figurer får han ett utdypende og forsterket uttrykk. Dersom vi ser på en bok som en bruksanvisning, gjelder det at jeg som leser klarer å avkode den så nøyaktig som mulig, for å skjønne intensjonen til den som har laget boka. Vi tolker bøker forskjellig fordi vi innehar ulike evner til å forestille oss ting akkurat slik som nevnt over, ett kunstprodukt. I en skjønnlitterær tekst må leseren forestille seg hvordan det egentlig er, ved å lage sine egne bilder som man knytter til det som blir lest. Ramsfjell og Sagberg (2012) skriver at vi realiserer tekster på ulik måte og kan ikke forstå dem nøyaktig likt som andre, fordi vi sitter inne med egne livserfaringer og erfaringer fra andre tekster som gjør at vår måte å tolke noe på, blir vår egen tolkning. Dette gir oss en unik leseropplevelse. Jeg har tolket det Ramsfjell og Sagberg (ibid.) skriver om å ivareta tilhørerens tolkningsrom, dit at om man leser en fortelling for noen har man forventninger til den som hører skal bli mottatt akkurat slik vi ønsker. Det er her vi kan risikere å lukke teksten slik at den som hører ikke får knytte det opp til sin egen erfaringvirkelighet og gjøre den relevant i forhold til sitt eget. Å bruke litteratur som problembearbeidende kan fungere, dette uavhengig om leseren vet at det blir brukt. Møhl & Schack beskriver det som *"litteraturens terapeutiske effekt"*. (Møhl og Schack 1980, s.108). Likevel fokuserer de ikke på terapeutisk bruk som metode, men der leseren kan erfare konflikter og løse problemer som kan gi *livsmot* og *framtidshåp* skriver Ramsfjell og Sagberg (2012).

3.7 Kommunikasjon

Språket er det mest sentrale virkemiddelet vi har, det kan brukes i sammenheng med det å skape orden i ett kaos av følelser. Terapi betyr sykdomsbehandling skriver Holmsen (2011), målgruppen her er ikke terapeuter, men fagpersoner og andre kompetente voksne, som kan arbeide med krisepedagogisk kommunikasjon. Likevel er det viktig at fagpersoner som er i kontakt med barn som er i en vanskelig livssituasjon vet om sine egne begrensninger og muligheter i forhold til å jobbe med bilder som et empatisk kommunikasjonsmiddel. Med empati menes det å kunne leve seg inn i den andres situasjon og forstå hvordan de har det. Det betyr ikke at vi skal på noen måte overta følelsene til barnet, men for å kunne *"tune"* oss inn i deres tilværelse. Her kan også vi voksne utvikle vårt eget følelsesmessige område, siden vi må ta i bruk våre egne følelser, intuisjon og fornemmelser (ibid.). I den støttende samtalen er det å skape trygghet i en vanskelig livssituasjon viktig, når barnet opplever noe som er vondt og

krevene. Denne samtalen bør tas av personer som står barnet nært. Dette kan både være foreldre eller førskolelærere skriver Holmsen (ibid.). En støttende samtale skal åpne opp for at barnet kan komme med egne reaksjoner og sette barnets opplevelse i lys. Selv om voksne vegrer seg for å ha slike samtaler er det viktig at vi tar dem, etter overveielse av egne begrensninger, for et barn tar sjelden initiativet til en slik samtale. Hun kan fortelle at det å bruke samtalebilder kan ufarliggjøre det å sette ord på vanskelige følelser. Når en voksen snakker med et barn om sorg og død, berøres vårt eget forhold til temaet. Det kan være fristende å forklare det som har skjedd på en slik måte at vi prøver å løfte barnet ut av de vanskelige følelsene. Da det i realiteten kan være våre egne følelser vi prøver å unngå. Det er her viktig at vi som voksne er oss selv bevisste på vårt eget forhold til døden slik at vi ikke ødelegger vår kommunikasjon med barnet. (Holmsen, 2011).

I 2003 kom det ut en rapport av Barne og familiedepartementet med tittelen *"Livet under 18"*, den innebar blant annet at barn trenger voksnes innvolvering der vi viser respekt og lytter til barnet. Minst like viktig er det å gi barnet informasjon når det skjer forandringer i livet deres skriver Holmsen (2011). *"Etter mitt syn skal ikke vanskelige følelser sykliggjøres, men i stedet bli sett på som en naturlig del av det å vokse opp og utvikle seg til et integrert menneske."* (Holmsen, 2011, s. 16). Barn skal ikke skånes for det vanskelige, vi må heller hjelpe barnet til å finne mestringsstrategier som kan hjelpe barnet å se muligheter skriver hun videre. For at barn skal utvikle en forståelse av seg selv og sine omgivelser, trenger de forutsigbarhet og en følelse av å ha en viss kontroll over det som skjer. Barn må forberedes på det som skal skje, og de må få en forståelig forklaring på hvorfor ting skjer. Det skaper trygghet i hverdagen. Forutsigbarhet gir barna mulighet til å få oversikt og innflytelse på eget liv og er derfor med på å utvikle barna til trygge og selvstendige mennesker. (Ibid.). Det er ikke lite kjent at kommunikasjon med barn i vanskelige livssituasjoner er for lite tilstedeværende, det skjer altfor sjeldent hevder Holmsen (ibid.), hun mener det kan ha en sammenheng med at voksne er redde for å ta tak i en slik samtale. Likevel påpeker hun at fagpersoner også kommer til kort på dette området, de snakker heller med voksne som er berørt. Dette gjør at barnet mister muligheten til og både gi og motta informasjon om hva som er i ferd med å skje. Det er her barnet kan komme i fare for å danne seg forestillinger, som kan ha en negativ konsekvens for barnet. Det er av og til oss voksne som vegrer oss for å snakke med barn om vanskelige temaer. Til tross for at det er vi som kan ha en forestilling om at barnet blir skånet ved og ikke snakke om vonde følelser, kan det heller virke som om det er den vi som beskytter seg selv. I en samtale med et barn som har det vanskelig er vi nødt til å

være klar over at det barnet forteller kan både være vondt å belastende å ta imot, men like viktig er det å huske på at det er vanskelig for barnet å fortelle. (Holmsen, 2011).

4.0 Drøfting av funn og resultater

4.1 Innledning

I dette kapitlet skal jeg presentere mine funn fra mine informanter og underbygge den teorien jeg bruker i forbindelse med barn i sorg, litteratur for barn og her særlig bildebøker. Det jeg har prøvd og få tak er de konkrete angstreaksjonene og hvordan de kan utarte seg for barnet. Etter intervju med helsesøster har jeg fått bekræftelser på, og utdypninger av det teorien sier om sorgreaksjoner. I forhold til bildebruk og bildebøker har jeg både fått en bedre innsikt og faglig begrunnelse for det teorien tilsier av illustratør/barnebokforfatter og førsteamanuensis i norsk. Jeg skal i dette kapitlet drøfte og legge frem de funnene jeg har kommet frem til. Som nevnt i metodedelen (se kapittel 2.1), vil jeg betegne mine informanter som Helsesøster, Barnebokforfatter/illustratør og Førsteamanuensis i Norsk med årstall. For å markere deres stemme og den narrative fortolkningen av intervjuene, har jeg valgt å bruke innrykk og skriftstørrelse 10, samt linje avstand 1,5.

”Hvilken betydning bildeboka kan ha som kommunikasjonsmiddel i barns sorgbearbeiding i barnehagen?”

Jeg har valgt bildeboka som medium i forhold til kommunikasjon med barn som er i en bearbeiding. Den kan bidra til å gi noe mer, ikke bare vise de som er i sorg at noen andre også har det sånn, men åpne opp for en ny tankegang og gi et bredere spekter på følelsene våre voksen som barn. Der vi kan åpne opp tankene og sette i gang prosesser som kan gjøre at man kommer seg videre i en bearbeidelse som kanskje har stoppet litt opp. Vi tolker alt vi tar inn over oss på forskjellig vis, enten vi vil eller ikke. Leser vi ei bok sammen, oppfatter jeg den på min måte og du på din. Likevel kan denne opplevelsen føre oss sammen, fordi vi har samme utgangspunkt, der vi har boka som vår felles nevner. Da vi leser noe, så setter vi det i vår sammenheng med egen livsforståelse og der vi er nå, i kontekst med våre erfaringer. Det var da jeg virkelig satte meg inn i emnet at jeg fikk en ny forståelse for hva bildeboka kan bety for oss, derfor ville jeg finne ut mer om hvilken betydning den kan ha i barns sorgbearbeiding.

4.2 Sorg

Innledningsvis vil jeg ta ett utdrag fra intervjuet med helsesøster, der vi snakket vi om hvorfor hun skrev en hovedoppgave om barn i sorg, med tittel; ” *Når barn mister noen de er glad i*”.

Helsesøster kom frem til sin problemstilling i oppgaven ut ifra sine personlige erfaringer da hun mistet broren sin i en trafikkulykke, der han etterlot seg kone og to barn på tre og fire år. Dette gav henne innsikt i hvordan hjelpeapparatet rundt familien ikke stilte opp for barna i familien som ble etterlatt. Hun fikk en opplevelse av at hjelpeapparatet ikke stilte opp som hun følte at de burde gjort og undret meg over hvorfor. Da hun stilte dette spørsmålet ble svaret at de hadde så lite kompetanse på barn i sorg og at de var redde for å gjøre vondt verre. Da de ikke hadde kompetanse på barn i sorg. Hun hadde ikke planlagt oppgaven eller hatt noen tanker om hvordan hun skulle skrive oppgaven, men det slo henne i etterkant av hendelsen at profesjonelle folk viste så lite om sorg og barns sorgbearbeiding. Videre synes hun det var altfor lite initiativ til å ta vare på den lille familien som satt igjen. Selv om de var redde for å gjøre feil/vondt verre burde de i det minste rekke ut handa og spørre om de kunne hjelpe familien på et eller annet vis. Det var nok dette som trigget henne til å skriv om temaet. (Helsesøster, 2013).

Barn i sorg er et vanskelig og sårt tema som krever sin kompetanse, samtidig er det interessant og nødvendig, særlig for vårt arbeid som førskolelærere i barnehagen. Kompetanse på dette området kan gjøre oss forberedt i uventede situasjoner. Jeg ønsker å heve kompetansen til voksnes arbeid med barn som opplever sorg. Gi bedre innsikt i om det er samsvar med hvordan faglitteraturen blir lagt frem for voksnes arbeid med barn, i forhold til fremleggingen av bildebøker, litteratur laget for barn og fagpersoners erfaringer rundt emnet. En fordypning i dette emnet kan gi en beredskap om vi plutselig står i en slik situasjon. En økt kunnskap på området kan gi barnehagepersonell en trygghet, slik at vi på best mulig måte kan støtte enkeltbarnet og familien som sørger. Her kan vi bidra til å styrke mulighetene for mestring i forhold til situasjonen og redusere unødvendig angst og lidelse gjennom kommunikasjon. ”*Ved å benytte skapende virksomhet og ikke-verbale uttryksmidler er det mulig å oppnå reduksjon av spenning hos barna, samtidig som tanker og inntrykk kan konkretiseres.*” (Dyregrov, 2008. s137). Innledende i teoridelen (se kapitel 3.0), har jeg definert begrepet sorg, med det vil jeg fremheve ordet som en *samlebetegnelse* for de ulike reaksjonene et barn kan ha ved ett nært tap. Sorg er en sekkebetegnelse for alle disse reaksjonene. Mitt syn på sorg er at vi voksne bruker ordet veldig sjeldent, da faller det naturlig at barn gjør det sjeldnere. Jeg har derfor med den begrunnelse at alle barn sørger på forskjellige måter, på lik linje som voksne konkludert at sorg er ett ord som rommer alle disse ulike sorgreaksjonene.

4.3 Døden som samtaleemne

Hun har altfor mange eksempler på at vi voksne er forsiktige, runde og pakker det inn når vi snakker om døden. Dette er innmari dumt, påpeker hun. Barn kan, uten å få noen slags forklaringer på hva som har skjedd, begynne å lage seg egne forklaringer for å prøve å forstå det utenkelige. Disse forklaringene trenger nødvendigvis ikke å ha rotfeste i virkeligheten. (Helsesøster, 2013).

Dersom barna er forberedt på døden som tema kan de lettere forstå at det er en avslutning på livet. Dette kan hindre usunne reaksjoner som fantasitenkning som kan fremme angst hos barnet. Å stå sammen for å hjelpe det sørgende barnet kan skape et godt samhold og utvikle empatiske holdninger hos barna. Med empati mener jeg forståelsen av å sette seg inn i andres situasjon og føle med den som opplever sorg. Førskolelæreren kan informere de andre barna om hva som har skjedd på en konkret måte. De kan synge sanger som passer til anledningen, være konkret i forhold til personlig kontakt i samråd med eventuelt gjenværende forelder. Barnegruppen kan også vise at de bryr seg og tenker på familien som er rammet gjennom ulike måter, som tegninger eller brev. Det er også viktig at barnehagen har et videre og godt samarbeid og følger opp hjemmet skriver Simonnes (1995). Å nekte barn å oppleve sorg ved å hevde at barn ikke kan forstå døden er noe som ofte er blitt hevdet. Det er viktig at barn får informasjon om hva som har hendt for å forstå sammenhengen skriver Bugge (2008). Videre er det forsket på at barn sørger, men at de har ikke evnen til å sette ord på hva de kjenner på i forhold til hva en voksen kan. Derfor kan det være nyttig å vite at barn kan gå inn og ut av leken, for så å sette seg ned og være trist. Det finnes ikke en fast mal for normale sorgreaksjoner. Voksne reagerer på situasjoner ulikt, og det gjør barn også. Men barn møter sorgen først og fremst som barn, der de kan sørge på linje med å leke, og dette er helt normalt for barn. De kan gå inn og ut av sorgen, men dette betyr ikke at de ikke forstår hva det innebærer forklarer Simonnes (1995).

Ved å skrive en oppgave om barn i sorg gjorde at hun satt igjen med en erfaring at dette var udeelt positivt, fordi hun ønsket ikke selv å komme i en situasjon der hun ikke hadde noe bakgrunn for å snakke med barn som er i sorg. Og det er noe en helsesøster møter på uansett. Da hun begynte som helsesøster fikk hun allerede oppleve en en gutt som mistet bestefaren sin, og alle rundt hadde undervurdert betydningen bestefaren hadde for gutten i et forsøk på å skåne gutten. De unnlot å informere gutten om at bestefaren kom til å dø for å skåne gutten. Men barn trenger noe informasjon på lik linje med oss for å takle dette best mulig, men tilpasset deres alder og forståelsesevne. Resultatet var at gutten som tidligere hadde stolt blindt på moren sin, følte et stort svik og at han ikke kunne stole på henne noe mer. De gjorde alt feil for at gutten skulle bli skånt for hendelsen. Dette forteller oss hvor lite

befolkningen rundt kan om hva barn trenger å vite i forhold til dødsfall og med barn i sorg. (Helsesøster, 2013).

Her skriver både Dyregrov (2010) og Ramsfjell og Sagberg (2012) om det å skjerme barnet fra hva som virkelig skjer rundt det. De kan føle på, og vite at noe ikke stemmer, der de voksne tror at det å unnlate og snakke om død og sykdom skåner barnet i fra å ha det vondt. I forhold til kommunikasjon, slik helsesøster bruker bildeboka som redskap i sine samtaler med barn, vil jeg fremheve det Holmsen (2011) skriver om den støttende samtalen. Der man åpner opp for en arena som gir barnet mulighet til å komme med sine reaksjoner og følelser, for å kunne forstå barnets opplevelse av den gitte situasjonen.

Barnet kan falle ut av samtalen, fordi barn er springende i en samtale og man kan aldri tenke at man skal oppnå et mål, eller bynne med noe å avslutte med noe. Det er viktig å ta det som kommer å finne en lur måte å komme seg tilbake til temaet fortsetter hun. Det krever trening å klare å holde gangen i en slik samtale. Forut for en samtale er det viktig å fortelle barnet hva slags samtale man skal ha, rett og slett forutsetninger. I en samtale tenker jeg ikke gjennom hva slags måter jeg bruker, men jeg gjør det nok ubevisst av erfaringer av hva som har funket tidligere. For meg føles dette riktig. Det er kjempeviktig å være på samme høyde som barnet, gjerne litt under også. Det er utrolig virkningsfullt. Derfor er jeg veldig bevisst på dette og senker meg selv og kanskje gir jeg ut et signal om at jeg er tilgjengelig. Under samtalene sitter vi på gulvet. I forhold til rom og sånn, minst like effektivt er det å gå seg en tur med barnet. Mens man går slipper man å se noen i øynene. Det ufarliggjør situasjonen litt. Å ha forutsetninger for hva som skal skje er like viktig for barn som det er for oss voksne. (Helsesøster, 2013).

Som nevnt over skrev Holmsen (2011) at vi ikke skal skåne barnet, men heller hjelpe det til å finne mestringsstrategier som kan hjelpe barnet fremover og til å se muligheter. Med mestringsstrategier mener jeg måter å gi uttrykk for det man sitter inne med. Dette kan være alt fra rollelek til samtaler. Videre skriver hun at barnet trenger forutsetninger, fordi det skaper trygghet og gir barnet muligheten til å ha en viss kontroll, som kan gi barnet en oversikt over sitt eget liv, med mulighet for innflytelse.

Når vi voksne skal i et møte blir vi gjerne presentert forutsetninger og en viten om hvor lenge og hva møtet skal handle om. Helsesøster mener det er bra å klargjøre om hvor lenge en samtale skal vare med et barn, der hun sammenligner med noe fra barnetv. For eksempel: *Idag skal vi snakke like lenge som barne-tv varer. Eller like lenge som to ganger med fantorangen.* Da barnetv i dag snurrer og går så å si døgnet rundt. Det kan også være greit å tilby at etter at de har snakket sammen, kan barnet bestemme hva de skal gjøre den siste delen av møtet. Dette kan være små ting som vi voksne ikke tenker over, da vi er bevisst på tid og hendelsesforløp. (Helsesøster, 2013).

4.4 Barns utvikling og konkretisering

Når vi jobber med barn er det viktig at vi kjenner til den normale utviklingen til barnet. Ved hjelp av dette har vi et bedre utgangspunkt for å forstå hvordan vi kan hjelpe barn i sine sorgprosesser. Barn har færre ressurser og evner til å takle sitt sorgarbeid, derfor er det viktig at vi voksne stiller med vår kompetanse. Da kan vi best hjelpe og støtte barnet til å komme seg gjennom en sorgfase. Det er viktig å påpeke at barn kan snakke om døden uten å forstå hva døden egentlig innebærer. Her må vi som sorgspersoner være oppmerksom og hjelpe barnet til å sette ord på og konkretiserer hva som egentlig har skjedd. Vi bør unngå å snakke om døden i metaforer og beskrivelser som: *"har sovnet inn, har gått bort"*, dette kan skremme barnet og fremkalle angst for at de skal dø selv, eller for at andre omsorgspersoner rundt skal sovne inn, eller forsvinne skriver Simonnes (1995). Konkretisering og ved å støtte sorgreaksjonene hos barn kan hjelpe i en bearbeidingsprosess. Her kan vi som voksne avklare dersom barnet føler skyld over hva som har skjedd og fortelle barnet at det ikke har ansvaret for hva som har skjedd og videre klargjøre for barnet at det har lovt å sørge og blir møtt med respekt og alvor. Når vi voksne er åpen og ærlig for barna, signaliserer vi at vi respekterer barnet. Her kan barnets selvbilde og identitet komme til syne. Samtidig som man bygger et tillitsforhold som kan være grunnlag for vekst og modning både hos voksne og barn (ibid.).

Som helsesøster har hun erfaring med bildebruk som terapi, men ikke nødvendigvis bildebøker som jeg skriver om, men det er alltid å ha ett redskap når man snakker med barn. Hennes erfaringer sier at det er tusen ganger bedre å ha noe i hendene enn å ikke ha det. Fordi det kan ufarliggjøre en situasjon veldig, særlig når man snakker om døden som er et ganske *touchy* område for barn, på lik linje med voksne. Med redskap nevner hun både dukker, tegninger og tavle. Dette kan gi en super kommunikasjon. Hun bruker oftest tegning som metode, enten det er på en tavle, der barna tegner eller hun tegner. Her kommer hun inn på ett barn hun har inne til samtale nå, der barnet holder på å miste faren sin i kreft. Her bruker hun en bildebok om *"Kjemomannen"*. Denne boken forteller hva kreft er og hva den gjør med kroppen. Boka viser bilder av sykdommen som en slem mann med sur munn, der den gjemmer seg i kroppen, men så kommer det en stor sprøyte med smilende munn, som prøver å fjerne suransiktene i kroppen, men det er vanskelig fordi de gjemmer seg i kroppen. Hun erfarer at barnet ikke blir redd, men heller undrer seg og forstår det bedre ved hjelp av bildeboka. Boka forklarer på en måte som barnet kan forstå, der barnet undrer seg over hva det er som skal skje med pappaen sin. (Helsesøster, 2013).

Som pedagoger har vi ikke den medisinske kompetansen til å vite hva som er hva, dersom et barn kan ha eller ikke har alvorlige traumevirkninger. Men et personal i en barnehage kjenner til barna, og kan merke seg reaksjoner som ikke stemmer overens med hva som har skjedd. Posttraumatiske stresslidelser, kroniske og avstengte sorgreaksjoner kan være noen

traumevirkninger, der barn kan ha vært vitne til en alvorlig hendelse eller et dødsfall. Unngåelsesreaksjoner kan være et tegn på posttraumatiske stresslidelser skriver Dyregrov (2010). For å få forståelsen av hva en traumevirkning kan være ønsker jeg å presisere med at det ikke er vi som voksne omsorgspersoner i barnehagen som skal sette en diagnose på barnet. Det er en bevisstgjøring på at vi som kjenner barnet, enten som foreldre eller personal i en barnehage kan være oppmerksomme på om barnet trekker seg unna aktiviteter som det vanligvis er glad i, og unngår samtaler som kan minne på barnet om hendelsen det har vært igjennom. Her kan vi veilede foreldre til å ta kontakt med helsepersonell for å få hjelp til barna. (Dyregrov 2010). *"Det kan i enkelte tilfeller være riktig å søke ekstern hjelp og veiledning i arbeidet med barn og familier i vanskelige situasjoner. Foreldrene må bli informert om ulike hjelpeinstanser i kommunen, jf. Kapittel 5."* (Kunnskapsdepartementet, 2011, s. 20)

Som intervjuer ønsket jeg å vite hvorfor hun har slike samtaler med barn, og om hun har erfart om det kan hjelpe på bearbeidingen. Helsesøster sier at vi vet at tunge og vanskelige tanker uansett hva som forårsaker det, kan i verste fall føre til fremkalling av sykdom både somatisk og psykisk. Her er det viktig at man ikke har noen som lytter og forstår barnet. Det er forsket på at barn som opplever dødsfall i tidlig alder (spesielt mor) har økt risiko for psykiske vansker og konsentrasjonsproblematikk. De kan ha vansker for å få til gode relasjoner til andre mennesker. Vi vet også at det å normalisere ting; *"sånn er det faktisk, det er flere som opplever det og det du kjenner på nå er normalt"*, hjelper. Mange barn er livredde for det dem kjenner på i magen, for eksempel kjenner de at de har vondt i magen, hjertet slår fort, pusten går fortere og kan bli redd for at de er syke når de ikke forstår at dette er normalt å kjenne på i den situasjonen der barnet tror at det er alvorlig syk og greier ikke å sette det i sammenheng med at han/hun har mistet pappaen sin. Så i bunn å grunn er det for å hjelpe barnet å sette ord på ting, slik at de ikke skal få senskader og sette seg fast. Det er akkurat som oss voksne som ikke prater hvordan man har det, man blir som steiner og det blir vanskeligere å vanskeligere å sette ord på ting. Vi må hjelpe å normalisere og hjelpe barnet å sette ord på at den klumpen man har i magen. Det kan være redsel eller angst for å bli alene. (Helsesøster, 2013).

4.5 Samtalebilder

Holmsen (2011) skriver om det å bruke samtalebilder for å gjøre situasjoner ufarlig, der voksne bidrar til å sette ord på følelser eller å få uttrykke dem. Jeg vil presisere at det ikke er planlagte samtaler som skal gjennomføres i barnehagen, da jeg mener det kan ha en for instrumentalistisk tenkning og renne ut i terapeutisk arbeid, noe vi som førskolelærere ikke

har kompetanse til å gjennomføre. Vi kan bruke bildeboka som et kommunikasjonsmiddel for å sette i gang tanker og følelser som vi ikke har kjent eller har kjent på, men ikke klart å konkretisere eller sette de i en gitt sammenheng med noe.

I forhold til barns sorgbearbeiding i barnehagen kom jeg som intervjuer inn på viktigheten av kunnskap og kompetanse til personalet. Her understreker helsesøster at det er superviktig å være påkoblet. Særlig det å ha noe kunnskap om normale sorguttrykk, for å greie å kjenne de igjen og for å greie å skjelle det unormale fra det normale. I forhold til bearbeiding til barns sorg kom hun inn på leken til barn, der barna må få lov å leke ut det de trenger å bearbeide. Her kan vi voksne synes at noe er veldig voldsomt; ”*syning og begravelse*” eller ”*nu leke æ død, så kommer dokker å ser på mæ*”. Vi kan heller gå inn i leken og hjelpe dem med å sette ord på ting, i stede for å stoppe den. Som helsesøster møter hun disse barna, med å prøve å åpne opp for og snakke om det som er vanskelig, fordi hun vet at foreldre kan synes at dette er vanskelig. Hun ønsker å normalisere at dette emnet er greit å snakke om. Da åpner hun opp for at barnet kan gråte og synes det er kjempetusselig, og hun kan hjelpe barnet med å konkretiserer at det er endelig. De kan tro at for eksempel etter jul kommer pappa tilbake igjen, eller når han har vært død i ti dager, da er han tilbake igjen. Siden vi vet at barn har en sirkulær forståelse av livet og er vant til at ting gjentar seg, så hvorfor er det ikke sånn med døden? (Helsesøster, 2013).

Sorg er en sammensatt mengde av ulike, men *normale* følelser som kommer til uttrykk når et barn opplever et tap av en omsorgsperson skriver Skants (2008). At barnet får en forståelse for hva døden innebærer, vil utvikles i takt med den tankemessige modningen skriver Dyregrov (2006) Her beskriver han også hvordan og hva vi kan forvente av reaksjoner alt fra den utrøstelige til den likegyldige som ikke viser noe, i det en mottar ett dødsbudskap. Mental forberedelse er en faktor som spiller inn her, får man mulighet til å ta avskjed, kan det absolutt hjelpe barnet i sin bearbeiding. Den likegyldige reaksjonen kan være en måte å holde det vonde og smerten på avstand, som er ifølge Dyregrov (ibid.) en beskyttelsesmekanisme. Det er ingen fasit på hvordan et barn reagerer, i likhet med voksne. Kontrastene kan være store, men likevel er det helt normale sorgreaksjoner.

I forhold til det utdraget av oppgaven til helsesøster som jeg nevnet i innledningen; ”*Samboeren opplevde at kriseteamet på hjemmeplassen kom raskt til for å løse de daglige utfordringene, men...*”. (”Når barn mister noen de er glad i”, 2012, s.4, Helsesøster, 2013).

Her kan hun fortelle meg at denne erfaringen hennes med økt kompetanse på barn i sorg ikke har endret seg med årene. Til tross for at ett kriseteam består av blant annet helsesøster. Her mener hun rett å slett at det er for lite fagkompetanse på området. Hun sier videre at hun tror det er viktig at barnehagene kan mye mer, det er superviktig. Barnet skal tross alt tilbake i barnehagen en gang. Det snakkes veldig mye om at barn som har spesielle utviklingsvansker som blir henvist videre, men i forhold til barn som har opplevd ett tap, så er det helt normalt å gå tilbake i utvikling. Man trenger ikke å henvise med engang

da dette er normalt og barnet trenger tid for å bli som før. *Barnet kan tisse på seg selv, bli mer klengete, skrike mer, bli innesluttet eller kjempesint.* Her påpeker hun at for at vi skal forstå dette, må man ha kunnskap om det, man trenger ikke å henvise videre av den grunn, det kan være helt forbigående. Vi må gjøre det begripelig og forståelig for barnet. I forhold til tap er det viktig for barnet og vite at det livet som tilhørte den person som døde, var hans liv. Der man kan gi en beskrivelse at vedkommedes liv fra han ble født til døden. Prøv og lag et bilde av det levde livet og at det var helt perfekt for akkurat denne personen. (Helsesøster, 2013).

Vi voksne snakker ikke slik med barn etter mine erfaringer, men vi bør det, for det er så utrolig forståelig for barn. Vi skal ikke fjerne sorgen, det er normalt å vær lei seg og ha det vondt, ved ett tap. Vi må støtte opp om og gi muligheter for bearbeiding gjennom lek og kommunikasjon.

4.6 Bildeboka som kommunikasjonsmedium og kunstprodukt

"Barn tolker og mestrer livet i møtet med fortellinger, opplevelser, kriser, konflikter og ulike former for kunnskap. Livstolkning og livsmestring kan også forstås som en prosess der tro, moral og kultur skapes og utvikles." (Ramsfjell og Sagberg, 2012, s. 4).

Å bruke bildeboka som kommunikasjon i en barnehage vil omfatte andre barn også, barn som ikke er i sorg. Om jeg hadde jobbet med litteratur som er valgt med tanke på den som er i sorg, så kan de andre barna også bidra konstruktivt. At andre barn også kan få samtalen til å gå på avveier, trenger ikke være negativt, det kan bare vise oss hvor stort tolknings- og assosiasjonsrom litteraturen har. En planlagt samtale og lesestund for et barn kan bli for instrumentell hvis vi går inn i ens ærend for å reparere noe. Her kan vi heller bruke litteraturen for å tilby barnet noe, der vi åpner opp for nytenkning og undring. Vi har ikke terapeutisk bakgrunn og må være forsiktig med å begi oss ut på noe som ikke tilsvarer vår egen profesjon og kompetanse. Det handler vel egentlig om å ha nok rom og tid til å kunne registrere hva enkeltbarnet gir av signaler og være oppmerksom på hva barnet har bruk for. Der vi best mulig prøver å imøtekomme dette. (Førsteamanuensis i norsk, 2013).

Her beskriver Samuelsen (2003) at det å betrakte kunst kan gi oss en mening, der vår tolkning vil være avhengig av vår personlighet og holdninger. Her kommer bildeboka inn som et produkt som kan gi oss en mening, en forståelse av dette *noe*, som vi opplever sammen med andre, men likevel får en egen opplevelse ut av det. *"Kunst er erkendelse og dermed en kilde til de dimensjoner af livet, videnskaben endnu ikke har til at udtrykke."* (Østberg, 2005, s.14).

Her kan jeg se klare trekk som henger sammen med hva den norske illustratøren og barnebokforfatteren kan fortelle meg i forhold til hvilke følelser han ønsker å sette i gang hos leseren.

Jeg vil fengsle og fascinere, berøre og bevege. Jeg vil fortelle, men også sette i gang tanker og følelser. Og jeg vil bli lagt merke til på et eller annet vis, altså være litt annerledes. Jeg vil forsterke tonen i teksten, for eksempel tegne trist til triste temaer, kanskje bruke mye grått og svart og brunt, tegne glade ansikter til smilende tekster, bruke tomrom og åpne flater til stille tekster og tegne med energiske streker til sinte følelser. Jeg vil også fortelle og kommunisere ganske klart, altså prøve å formidle et budskap tydelig og ikke forvirre med ting som er fullstendig ugjenkjennelige. Men: likevel og samtidig prøver jeg å IKKE være for entydig, men tvert om gi rom for at leseren kan tenke litt sjøl, undre seg. Jeg må med andre ord være flertydig. Og kanskje jeg antyder noe teksten ikke forteller noe om. Jeg tolker teksten men er litt uklar. På den måten må leseren bli med på å dikte. Dermed må leseren bruke fantasien sin, hjelpe til sjøl og utvide historien. Det blir selvsagt forskjellige uttrykk, forskjellige «smaker», men alt virker og alt «metter» på sin måte. Jeg tenker både på mottakeren, på publikum, på barnet, men like mye på meg sjøl. Vi er jo alle så forskjellige, både voksne og barn og enkeltindivider, og opplever ting forskjellig. Jeg skal ikke lage informasjonsskilt med entydige illustrasjoner og budskap. Jeg vil heller tolke og bli tolka. Det betyr at jeg kan lage noen sære personlige løsninger. Det gjør ikke noe om jeg «misforstår». Opplevelsen er individuell, den tilhører det enkelte barnet eller den enkelte leseren. Jeg opplever, du opplever. Her er det ikke et riktig svar. Jeg vil bare sette i gang ting. Ikke minst en samtale med den voksne formidleren. Det gjør heller ikke noe for meg om man ikke forstår noe, men bare opplever der og da. Opplevelser stimulerer og har en egenverdi. (Illustratør og barnebokforfatter, 2013).

Her ser vi hvordan barnebokforfatteren/illustratøren bruker virkemidler for å heve følelser i forhold til bilde og tekst slik Birkeland, Risa & Vold (2005) beskriver. *".. barn er ikke små mennesker, men personligheter. Kunst er en oppdagelsesreise, en "forskningsprosess", et uttrykk for en personlighet, som kan bli møteplass for nye erfaringer og opplevelser."* (Østberg, 2005, s. 9). Videre påpeker Østberg (ibid.) viktigheten av at det å tolke et bilde alltid vil være avhengig av personlighet, holdninger, erfaringer og oppfatninger til den enkelte. Det vil derfor være slik at to personer som tolker samme bilde vil ha ulik opplevelse av det, og slik som illustratøren/barnebokforfatteren sier at han ønsker å skape og sette i gang en samtale med den voksne formidleren.

Bildebøker kan være så mangt, og man kan ha ulike innebygde intensjoner (eller du kan i hvert fall se at de vil forskjellige ting). Noen bøker er realistiske, noen er fantasifortellinger, noen har mye symbolikk. Det er også noen bildebøker som går rett på sak og handler om død, begravelse, sykehus og sykdom og er veldig *krasst* realistiske. En av de bøkene som er blitt bildebokfavoritt, er *Farvel Rune*, den handler om en fireåring som drukner, der venninnen hans er med og finner ham i vannet. Teksten i denne boka

er veldig realistisk, men bildene er både symbolske og realistiske på en gang. Her er det er veldig tydelig hva de forteller, men det er en symbolsk undertekst i bildene, som ikke er i verbalteksten. I forbindelse med denne boka husker hun en student hun hadde for mange år siden, som fortalte at sønnen hans hadde denne boken hjemme. Sønnen gikk i 2.klasse og faren kunne fortelle at når sønnen kom fra skolen og hadde hatt en trasig dag, som han ikke ville snakke om, tok han med seg boka og tuslet inn på rommet sitt og bladde i den og satt der og tenkte. Faren gikk ikke etter og spurte om noen ting, men han hadde tenkt for seg selv at denne situasjonen på en eller annen måte måtte handle om et tap. Ikke om død eller noe dramatisk, men at sønnen hadde opplevd en eller annen form for tap, som kanskje minte ham om noe i den boka han bladde i. Noe som gjør at boken var god å gå inn i. Dette sier jo noe om litteraturen sin indirekte måte å behandle det som er vanskelig på. Av og til kan det skje helt ubevisst eller underbevisst også. (Førsteamanuensis i norsk, 2013).

Slik som Møhl & Schack (1980) forklarer eventyrets betydning, at det som skjer, ligner så lite på vår egen verden at vi ikke føler at det trår oss for nær, samtidig som det ligner på vår egen verden. Dette fascinerer oss, og vi bruker det til noe ubevisst. Bildeboka kan brukes når man vil arbeide med de eksistensielle spørsmålene på en mer indirekte måte, enn en terapeutisk samtale vil gjøre. Bildebøker kan ha en symbolsk undertekst, der den kan operere på flere plan. *"Kunst vil gi oss en erkjennelse av allmenne, grunnleggende trekk ved vår virkelighet, den kan si oss noe om Kjærligheten, Sorgen, Vemodet, Menneskets ensomhet, Naturens skjønnhet osv."* (Paulsen, 2007, s.67).

Hun sier videre at selve lesesituasjonen betyr veldig mye i en sammenheng der man trenger kontakt og trenger at noen er der for en. Det å lese ei bildebok er egentlig en tomannssak, selv om vi i barnehagen har mange barn rundt oss. Når vi har lest en bok for en gruppe, kan et enkelt barn som trenger boka spesielt, komme igjen og si; *"kan du lese denne boka på nytt for meg?"*. Og dersom opplevelsen er felles, gjør dette kanskje at den som sørger ikke er så alene. Bildeboka kan også bety noe på grunn av selve mediet bildeboka er i å for seg, siden den er så velegnet til denne toveiskommunikasjonen mellom voksen og barn. (Førsteamanuensis i faget norsk, 2013).

Her ser jeg trekk ved det Ramsfjell og Sagberg (2012) presenterer som tilhørerens tolkningsrom, der det er forventninger til mottakeren som blir lest for, slik at teksten blir lukket og mottakeren ikke klarer å knytte det opp til sin egen erfaringsvirkelighet. Den rasjonelle tenkningen utvikler seg sammen med forestillingsevnen som til sammen blir en skapende kraft forklarer Møhl og Schack (1980). De skriver videre at barnelitteraturen kan ha ulike funksjoner, både som underholdning, som informasjon, som terapi eller et utviklende medium. Der en gitt bok kan ha en terapeutisk effekt på et bestemt barn i en bestemt situasjon til tross for at det er et pedagogisk bevisst valg eller ikke.

Som *intervjuer* bruker jeg uttrykket *allalderbøker*, og det mener hun er bedre enn å si at bøkene har en dobbel stemme. Dette fordi det kan høres ut som at bøkene har ett budskap til voksne og ett annet til barn. Sånn er det ikke. Allalderbøker har ett potensial som ulike lesere vil virkeliggjøre forskjellig. Utifra sin erfaringsbakgrunn og sin egen livssituasjon. Og da vil det nok ofte være slik at voksne mennesker vil ha andre tolkninger enn små barn vil ha. Men små barn kan også ha/komme med utrolig mange spennende og ulike tolkninger. Noen ganger ting som voksne ikke har tenkt på, og noen ganger vil den voksne og barnet tenke veldig likt i tolkningen sin. Gjerne fordi de har erfart noe som de kan assosiere seg til og som de har felles. Som intervjuer gikk jeg inn på barn som medkonstruktører; *"dersom jeg leser en bok for ett barn, der vi sammen finner en mening..."* Hun blir henrykt og sier; *"AMEN!"* Hun sier at et kunstverk er laget slik at det er åpent, og at meningen ikke ligger bare i kunstverket, men i kommunikasjonen mellom den som opplever det og kunstverket. Og når det da er to som ser det, så går kommunikasjonen ikke bare mellom en leser og boka, men mellom to lesere og boka og mellom to lesere innbyrdes. Meningen i bøker er ikke ferdig, den blir skapt av de av de som leser. (Førsteamanuensis i norsk, 2013).

5.0 Oppsummering og avslutning

Først vil jeg vise til emnets størrelse og min evne til å begrense oppgaven. Dette har vært en vanskelig prosess, da jeg føler alt har vært relevant og viktig. Eksempelvis kan jeg nevne familiesamarbeid, samarbeid med helseinstanser, utdypning av samtalen med barnet, beredskapsplaner og traume og krise som noen viktige temaer i den forstand, men som jeg har måtte rensket ut, da teksten gled ut til alle kanter. Min profesjon er å vite hva virkeligheten i barnehagen er, og den består av glade og lærelystne barn, men likevel må jeg som førskolelærer vite til tragedier og uforutsette hendelser som kan sette oss på prøve, både barn og voksne. Jeg har erfart viktigheten av barnelitteratur og hvilken påvirkning bilder kan ha, særlig i kommunikasjonen for barn og voksne. Vi kan bruke bildeboka når vi vil arbeide med eksistensielle spørsmål på en mer indirekte måte, enn hva en terapeutisk samtale vil gjøre. Den kan bidra til å gi noe mer, ikke bare vise de som er i sorg at noen andre også har det sånn, men åpne opp for en ny tankegang og gi et bredere spekter på følelsene våre. Der vi kan åpne opp for tanker og følelser vi ikke helt har klart å plassere. Det å sette i gang prosesser som kan gjøre at man kommer seg videre i en bearbeidelse som kanskje har stoppet litt opp. Bildeboka kan brukes når man vil arbeide med de eksistensielle spørsmålene på en mer indirekte måte, enn en terapeutisk samtale vil gjøre. Den er et produkt som kan gi oss en mening, en forståelse av dette *noe*, som vi opplever sammen med andre, men likevel får en egen opplevelse.

Å jobbe med denne teksten har vært å klargjøre hvorfor vi bør ha kunnskap på dette emnet som er så viktig. Å ha innsikt i at vi ikke skal undergrave, overse eller fjerne sorgen, men normalisere de uttrykkene som kommer og hjelpe barna i deres bearbeidning. Det er normalt å være lei seg og ha det vondt, ved ett tap. Vi må støtte opp om og gi muligheter for bearbeidning gjennom lek og kommunikasjon. Vi kan bruke bildeboka som et kommunikasjonsmiddel for å sette i gang tanker og følelser som barn ikke har kjent eller har kjent på, men ikke klart å konkretisere eller satt i en gitt sammenheng med noe. Å ha en samtale om døden kan være vanskelig, slik jeg erfarte i intervju med helsesøster, også det å snakke om døden uten at det har skjedd noe tragisk. Å ha den vanskelige samtalen kan gå inn på oss personlig, siden det alltid kommer til å være en gjenkjennelsesbit som berører oss som menneske. Det er såre temaer og man kan relatere det til noe personlig uansett hvor hardt vi prøver å unngå det. Her er det viktig å kjenne på hvilke følelser denne samtalen kan sette i gang hos meg personlig, *hva er fornuftig å fortelle?*

Jeg har bevisst hatt ett særlig fokus på barnet, men det er også viktig å nevne at gjenlevende forelder spiller en stor rolle i barns mestring av sorg. Deres opptreden og egen mestring av sorg spiller en vesentlig rolle for hvordan barn mestrer tapet og hvordan de vil greie seg videre i livet. At gjenlevende forelder får den støtte og hjelp de har behov for er vesentlig, for å bearbeide et tap. I rammeplanen for barnehagens oppgaver og innhold står det at: "*Barn har rett til omsorg og nærhet. For barnehagen er det en primær oppgave å gi omsorg og nærhet og sørge for at barna ut fra alder og individuelle forutsetninger blir møtt med lydhørhet, innlevelse og vilje til samspill.*" (Kunnskapsdepartementet, 2011, s.15). Er det kanskje ikke slik i hele dette emnet, det finnes ingen fasitsvar på hvordan vi skal gripe fatt i en situasjon der et barn er i sorg, det eneste vi vet som er viktig er at vi er lydhør, observante og gjør noe dersom vi oppdager noe som avviker i fra *den normale*, travle hverdagen vi har. Barn har et forhold til døden, kanskje ikke reelle bilder, men en forståelse av det, ut ifra hvilket alderstrinn de er på. Å bruke et medium som kan åpne opp for å gi oss en mening og forståelse avhengig av hvor vi er i vår egen livstolkning. Der vi kan gjenkjenne oss i ett bilde eller i en fortelling og sette det i sammenheng med hvordan man har det nå. Å være bevisst på at det å tegne og sette ord på det vi ser og leser kan åpne opp for undring hos barn, der vi kan undre oss sammen med dem. Finne mestringsstrategier som kan hjelpe i en nyorientering der barnet skal være i en bearbeidelse og ikke sitte fast i den. Som et kunstprodukt kan bildeboka gi oss en mening, en forståelse av dette *noe*, som vi opplever sammen med andre, men likevel åpner opp for en egen opplevelse. Viktigst av alt er det er å ivareta barnet der vi skaper rolige og trygge omgivelser.

6.0 Litteraturliste

- Birkeland, T., Risa, G., Vold, K-A. (2005). *Norsk Barnelitteraturhistorie. 2.utg.* Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bugge, R. G.(2008). *Når krisen rammer barn og unge.* Kristiansand. Høyskoleforlaget AS.
- Dalland, O. (2012). *Metode og oppgaveskriving – 5.utg.* Gyldendal Norsk Forlag As: Oslo.
- Dyregrov, A. (2006). *Sorg hos barn: en håndbok for voksne. 2utgave.* Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Dyregrov, Atle (2008). *Sorg hos barn.* Bergen: Fagbokforlaget.
- Dyregrov, A. (2010). *Barn og traumer – en håndbok for foreldre og hjelpere. 2.utg.* Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS: Bergen.
- Eide, S., B. & Skorstad, B.(2008). *Etikk – til refleksjon og handling i sosialt arbeid. 2utg.* Gyldendal Norsk Forlag AS: Oslo.
- Hartman, S. & Thorstenson, T., red. (2007). *Barns tanker om livet.* Stockholm: Natur & Kultur.
- Haugland, B.,S.,M. B, Ytterhus & K, Dyregrov.(2012). *Barn som pårørende.* Abstrakt Forlag: Oslo.
- Holmsen, M. (2011). *Samtalebilder og tegninger – en vei til kommunikasjon med barn i vanskelige livssituasjoner.* Oslo: Cappelen Damm AS.
- Iversen, R. (2004). *Kompendium, Møte med barn i krise og sorg: KRL.* Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Jewett, C., L. (2004). *Kompendium, Møte med barn i krise og sorg: KRL.* Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Kunnskapsdepartementet. (2011). *Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver.* Oslo: Departementet.

- Mjør, I., Birkeland, T. & Risa, G., (2006). *Barnelitteratur – Sjangrar og teksttyper*. Oslo:J. W. Cappelens Forlag AS.
- Møhl, B. & Schack, M. (1980). *Når barn læser – litteraturoplevelse og fantasi*. København: Gyldendal.
- Ramsfjell, A. & Sagberg, S. (2012). *Livstolkning og livsmestring*. Oslo: IKO-forlaget.
- Samuelsen, A., M. (2003). *Formidling av kunst til barn og unge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Simonnes, A. (1995). *Møte med barn i sorg og krise*. Det norske samlaget: Gjøvik.
- Skants, P. (2008). *Omsorg i kriser – håndbok i psykososialt støttearbeid*. Gyldendal Norsk Forlag AS: Oslo.
- Sjøvik, P. (2007). *En barnehage for alle – Spesialpedagogikk i førskolelærerutdanningen*. 2.utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thagaard, T. (2011). *Systematikk og innlevelse – En innføring i kvalitativ metode*. 3.utgave. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Paulsen, B. (2007). *Det skønne – Estetisk virksomhet i barnehagen*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Østberg, T. (2005). *Barnet og kunsten*. Oslo: Norsk kulturråd.
- Øvereide, H. (2009). *Samtaler med barn – Metodiske samtaler med barn i vanskelige livssituasjoner*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

